

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΤΟ ΒΗΜΑ»

50 ΧΡΟΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ 1974-2024

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος
Αθανάσιος Πλατιάς
Χρήστος Χατζνεμμανουήλ

ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ

Κυριάκος Μητσotάκης	Γιώργος Γεννηματάς
Κατερίνα Σακελλαροπούλου	Δημήτρης Αβραμόπουλος
Προκόπιος Παυλόπουλος	Άννα Διαμαντοπούλου
Γιώργος Α. Παπανδρέου	Γιάννης Μανιάτης
Αντώνης Σαμαράς	Παναγιώτης Ρουμελιώτης
Αλέξης Τοίπρας	Κωνσταντίνος Φλώρος
Νίκος Ανδρουλάκης	Χάρης Παμπούκης
Γιώργος Γεραπετρίτης	Χαράλαμπος Παπασωτηρίου
Ευάγγελος Βενιζέλος	Δημήτρης Παρασκευόπουλος
Νίκος Κοτζιάς	Ανδρέας Λοβέρδος
Νίκος Δένδιας	Όθων Αναστασάκης
Μαργαρίτης Σχοινάς	Μάιρα Μυρογιάννη
Μαρία Δαμανάκη	Μαριλένα Κοππά
Γιάννης Βαλινάκης	Σωτήρης Ριζάς
Χρήστος Ροζάκης	Κωνσταντίνα Μπότσοιου
Άγγελος Συρίγος	Κώστας Λάβδας
Σταύρος Αυγουστήδης	Ι. Κ. Πρετεντέρης

ΤΟ ΒΗΜΑ

DELPHI
ECONOMIC
FORUM

THE COUNCIL
GREECE IN GLOBAL AFFAIRS
Founded in 2018

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΤΟ ΒΗΜΑ»

50 ΧΡΟΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ 1974-2024

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος

Αθανάσιος Πλατιάς

Χρήστος Χατζηεμμανουήλ

ΤΟ ΒΗΜΑ

ΟΙ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ

Δημήτρης Αβραμόπουλος

Επίτροπος ΕΕ για τη Μετανάστευση, τις Εσωτερικές Υποθέσεις και την Ιθαγένεια (2014-2019),
Υπουργός Εξωτερικών (2012-2013)

Όθων Αναστασάκης

Διευθυντής Κέντρου Ευρωπαϊκών Σπουδών, St Antony's College, και του Κέντρου Σπουδών
Νοτιοανατολικής Ευρώπης Πανεπιστημίου Οξφόρδης

Νίκος Ανδρουλάκης

Αρχηγός Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, Πρόεδρος ΠΑΣΟΚ

Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος

Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Υπουργός Παιδείας (2013-2014),
Αντιπρόεδρος Συμβουλίου Διεθνών Σχέσεων

Σταύρος Αυγουσιδης

Πρέσβης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ελλάδα

Γιάννης Βαλινάκης

Υφυπουργός Εξωτερικών (2004-2009)

Ευάγγελος Βενιζέλος

Ομότιμος καθηγητής ΑΠΘ, Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός Εξωτερικών (2013-2015)

Γιώργος Γεννηματάς

Πρέσβης ε.τ., Διευθυντής Προεδρίας της Δημοκρατίας (2015-2020)

Γιώργος Γεραπετρίτης

Καθηγητής ΕΚΠΑ, Υπουργός Εξωτερικών

Μαρία Δαμανάκη

Επίτροπος ΕΕ για το Περιβάλλον, τους Ωκεανούς και την Αλιεία (2010-2014)

Νίκος Δένδιας

Υπουργός Εθνικής Άμυνας

Άννα Διαμαντοπούλου

Επίτροπος ΕΕ για την Απασχόληση και τις Κοινωνικές Υποθέσεις (1999-2004), Υπουργός
Παιδείας (2009-2012), Πρόεδρος Δικτύου για τη Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Ευρώπη

Μαριλένα Κοππά

Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, Ευρωβουλευτής (2009-2014)

Νίκος Κοτζιάς

Ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς, Υπουργός Εξωτερικών (2015-2018)

Κώστας Λάβδας

Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Ανδρέας Λοβέρδος

Υφυπουργός Εξωτερικών (2002-2004), Υπουργός Παιδείας (2014-2015)

Γιάννης Μανιάτης

Ευρωβουλευτής, Αντιπρόεδρος Κόμματος των Ευρωπαίων Σοσιαλιστών και Δημοκρατών (S&D),
Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (2013-2015)

Κυριάκος Μπιστοτάκης
Πρωθυπουργός της Ελλάδας

Κωνσταντίνα Μπότσιου
Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πειραιώς, Διευθύντρια Συμβουλίου Διεθνών Σχέσεων

Μάϊρα Μυρογιάννη
Γενική Γραμματέας Απόδημου Ελληνισμού και Δημόσιας Διπλωματίας, Υπουργείο Εξωτερικών

Χάρης Παμπούκης
Καθηγητής ΕΚΠΑ, Υπουργός Επικρατείας (2009-2011)

Γιώργος Α. Παπανδρέου
Πρωθυπουργός της Ελλάδας (2009-2011)

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου
Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ)

Δημήτρης Παρασκευόπουλος
Πρέσβης ε.τ., Γενικός Γραμματέας Υπουργείου Εξωτερικών (2015-2019)

Προκόπιος Παυλόπουλος
Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (2015-2020)

Αθανάσιος Πλατιάς
Ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς, Πρόεδρος Συμβουλίου Διεθνών Σχέσεων

Γιάννης Κ. Πρετεντέρης
Εκδότης της εφημερίδας «Το Βήμα»

Σωτήρης Ριζάς
Διευθυντής ερευνών Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Νεωτέρου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών

Χρήστος Ροζάκης
Ομότιμος καθηγητής ΕΚΠΑ, Υφυπουργός Εξωτερικών (1996-1997)

Παναγιώτης Ρουμελιώτης
Ομότιμος καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Υπουργός Εθνικής Οικονομίας (1987-1989)

Κατερίνα Σακελλαροπούλου
Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (2020-2025)

Αντώνης Σαμαράς
Πρωθυπουργός της Ελλάδας (2012-2015)

Άγγελος Συρίγος
Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Υφυπουργός Παιδείας (2021-2023)

Μαργαρίτης Σχοινάς
Αντιπρόεδρος Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Προώθηση
του Ευρωπαϊκού Τρόπου Ζωής (2019-2024)

Αλέξης Τσίπρας
Πρωθυπουργός της Ελλάδας (2015-2019)

Συμεών Τσομώκος
Πρόεδρος Οικονομικού Φόρουμ των Δελφών

Κωνσταντίνος Φλώρος
Στρατηγός ε.α., Αρχηγός ΓΕΕΘΑ (2020-2024)

Χρήστος Χατζηεμμανουήλ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς,
Μέλος Συμβουλίου Νομισματικής Πολιτικής, Τράπεζα της Ελλάδος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

01. Πρόλογος.....	11
<i>Ι. Κ. Πρετεντέρης</i>	
02. Προλογικό σημείωμα	13
<i>Συμεών Τσομώκος</i>	
03. Εισαγωγή: Πενήντα χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	15
<i>Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, Αθανάσιος Πλατιάς, Χρήστος Χατζηγεωργαντής</i>	

ΟΙ ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

04. Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης και η θέση της στον κόσμο	31
<i>Κατερίνα Σακελλαροπούλου</i>	
05. Προωθώντας το εθνικό συμφέρον, αλλά και τη διεθνή συνεργασία στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης	35
<i>Γιώργος Α. Παπανδρέου</i>	
06. Εξωτερική πολιτική με σαφή όρια, αποτροπή και αληθινές συμμαχίες	55
<i>Αντώνης Σαμαράς</i>	
07. Μια προοδευτική πρόταση για την εξωτερική πολιτική	67
<i>Αλέξης Τσίπρας</i>	
08. Οι τρεις αναγκαίοι άξονες της εθνικής μας στρατηγικής	77
<i>Νίκος Ανδρουλάκης</i>	
09. Εξωτερική πολιτική με ισχυρό αποτύπωμα, που δεν ετεροκαθορίζεται	83
<i>Γιώργος Γεραπετρίτης</i>	
10. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις πέρα από τα αυτονόητα	89
<i>Ευάγγελος Βενιζέλος</i>	
11. Επιλογές και αστοχίες της εξωτερικής πολιτικής: Μια κριτική ανάλυση	99
<i>Νίκος Κοτζιάς</i>	
12. Μια πολυεπίπεδη εθνική στρατηγική: Κατοχυρώνοντας την εθνική ασφάλεια σε ένα ολισθηρό γεωπολιτικό τοπίο	111
<i>Νίκος Δένδιας</i>	
13. Η ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας	123
<i>Μαργαρίτης Σχοινιάς</i>	

14. Το ευρωπαϊκό μας στοίχημα	127
<i>Μαρία Δαμανάκη</i>	
15. Ένας αναξιοποίητος πολλαπλασιαστής ισχύος: Πώς αποτύχαμε να κάνουμε την ΕΕ ασπίδα ασφάλειας	133
<i>Γιάννης Βαλινάκης</i>	
16. Η εθνική στρατηγική από το σοκ του 1974 στο ευρωκεντρικό consensus	141
<i>Χρήστος Χατζηγεμμανούλης</i>	
17. Το κεκτημένο της Μεταπολίτευσης: Μια ξεκάθαρη γεωπολιτική ταυτότητα	159
<i>Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος</i>	
18. Η εξέλιξη της στρατηγικής εθνικής ασφάλειας	171
<i>Αθανάσιος Πλατιάς</i>	
19. Πενήντα χρόνια εξωτερικής πολιτικής, πενήντα χρόνια προβλημάτων με την Τουρκία	183
<i>Χρήστος Ροζάκης</i>	
20. Το Κυπριακό ως μήτρα και πυρήνας των ελληνοτουρκικών αντιπαραθέσεων	201
<i>Άγγελος Συρίγος</i>	
21. Διάλογος με την Τουρκία – αλλά χωρίς υποχωρήσεις	211
<i>Προκόπιος Παυλόπουλος</i>	
22. Το Κυπριακό σήμερα	215
<i>Σταύρος Αυγουστίδης</i>	
23. Οι νεο-οθωμανικές φιλοδοξίες της Τουρκίας και εμείς	219
<i>Γιώργος Γεννηματάς</i>	
24. Ελληνική στρατηγική: Αντίδραση στα γεγονότα ή ανάληψη πρωτοβουλίας;	227
<i>Δημήτρης Αβραμόπουλος</i>	
25. Η οικονομική μας διπλωματία από τη Μεταπολίτευση στο μέλλον	233
<i>Άννα Διαμαντοπούλου</i>	
26. Παρατηρήσεις για την ελληνική ενεργειακή πολιτική και διπλωματία	241
<i>Γιάννης Μανιάτης</i>	
27. Η εξωτερική οικονομική πολιτική	247
<i>Παναγιώτης Ρουμελιώτης</i>	
28. Στρατιωτική διπλωματία: Ένα νέο πεδίο εξωτερικών σχέσεων	255
<i>Κωνσταντίνος Φλώρος</i>	

29. Ελληνοαμερικανικές σχέσεις, 1974-2024: Μια σύντομη αποτίμηση	265
<i>Δημήτρης Παρασκευόπουλος</i>	
30. Ο αντιαμερικανισμός: Κοινή γνώμη, πολιτική ρητορική και στρατηγικές δεσμεύσεις	269
<i>Χαράλαμπος Παπασωτηρίου</i>	
31. Η σχέση με τις ΗΠΑ σε πορεία εμβάθυνσης	273
<i>Χάρης Παμπούκης</i>	
32. Το ΝΑΤΟ, οι ΗΠΑ και εμείς	279
<i>Ανδρέας Λοβέρδος</i>	
33. Η θεσμική ενίσχυση και ο εξελισσόμενος ρόλος της Διασποράς	285
<i>Όθων Αναστασάκης</i>	
34. Το Στρατηγικό Σχέδιο για τον Απόδημο Ελληνισμό	291
<i>Μάιρα Μυρογιάννη</i>	
35. Αχρείαστες εμπλοκές: Η Ελλάδα και τα Δυτικά Βαλκάνια μετά το 1989	299
<i>Μαριλένα Κοππά</i>	
36. Η ελληνική πολιτική για το Μακεδονικό και τα Δυτικά Βαλκάνια	305
<i>Σωτήρης Ριζάς</i>	
37. Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας της Μεταπολίτευσης: Μια συνολική αποτίμηση	311
<i>Κωνσταντίνος Μπότσιου</i>	
38. Το κεκτημένο της πεντηκονταετίας και οι προκλήσεις τού σήμερα	317
<i>Κώστας Λάβδας</i>	

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ

39. Κυριάκος Μητσοτάκης: Μια συζήτηση με τον Γιάννη Πρετεντέρη για το παρόν και το μέλλον της εξωτερικής μας πολιτικής	327
---	-----

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

40. Μπροστά σε νέες προκλήσεις: Η κρίση του διεθνούς συστήματος και η Ελλάδα	339
<i>Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, Αθανάσιος Πλατιάς, Χρήστος Χατζηγεμμανούλης</i>	

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΥΤΟΝΟΗΤΑ

Ευάγγελος Βενιζέλος

*Ομότιμος καθηγητής ΑΠΘ, Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης
και Υπουργός Εξωτερικών (2013-2015)*

ΞΕΚΙΝΩ ΑΠΟ ΤΟ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΣ ΕΡΩΤΗΜΑ εάν τα 50 χρόνια της Μεταπολίτευσης ως περιόδου είναι τελικά μια πετυχημένη ιστορία ή όχι. Ναι, τα 50 χρόνια είναι ένα success story για τη χώρα συνολικά, άρα για πολλές παραμέτρους εθνικής ισχύος, ξεκινώντας από τη λειτουργία των θεσμών της δημοκρατίας, περνώντας στην επιβίωση της οικονομίας από την οικονομική κρίση και στην επαναφορά της στην κανονικότητα και φθάνοντας μέχρι τα ζητήματα ασφάλειας και άμυνας και την εξωτερική πολιτική. Είναι, λοιπόν, και η εξωτερική πολιτική μακροσκοπικά ένα success story.

Το 1974 η Ελλάδα ταπεινώθηκε, ηττηθήκαμε στην Κύπρο, χάσαμε έναν πόλεμο και βρέθηκε το βόρειο τμήμα του νησιού υπό τουρκική στρατιωτική κατοχή. Αρχίζει έτσι μία περίοδος κρίσεων και επεισοδίων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Όλη μας η προσοχή, όλο το διπλωματικό κεφάλαιό μας στρέφεται στο Κυπριακό και στα ελληνοτουρκικά· η ατζέντα μας είναι πολύ μικρή και πολύ βαριά. Αυτό πολλές φορές μάς εμποδίζει να δούμε την ευρύτερη εικόνα και να αντιμετωπίσουμε όλες τις παραμέτρους, οι οποίες είναι κρίσιμες για την ίδια μας την υπόσταση και την προοπτική μας. Πάντως, δεν έχουμε πόλεμο, δεν έχουμε μείζονα επεισόδια, πλην των ανά δεκαετία σημαντικών

ελληνοτουρκικών επεισοδίων, τα οποία όμως σταματούν στη δεκαετία του 1990. Έχουμε ένα μείζον επεισόδιο το 1976, ένα το 1987, ένα το 1996, αλλά μετά αρχίζει η 23ετής πλέον περίοδος Ερντογάν, η οποία δεν «εισφέρει» ένα νέο επεισόδιο. Ταυτόχρονα όμως, έχουμε «διολίσθηση» ως προς τον κατάλογο των μονομερών τουρκικών διεκδικήσεων, ο οποίος διευρύνεται με κάθε ευκαιρία.

Για να δούμε και τη μεγάλη εικόνα, η Ελλάδα το 1974 είναι μια περιφερειακή χώρα των Βαλκανίων – δυτική βεβαίως, αλλά δεν είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι μια χώρα που υπέστη δεινή στρατιωτική ήττα και επιπλέον αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, και άρα υπήρχε η μεγάλη εκκρεμότητα να επανέλθει σε αυτό. Πενήντα χρόνια μετά η Ελλάδα είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέλος της Ευρωζώνης, παρέμεινε σε αυτήν παρά τη δεινή οικονομική κρίση. Και βεβαίως από το 1980 είναι ξανά μέλος του ΝΑΤΟ, με όλα τα προβλήματα που είχε η αποχώρηση και η επάνοδος. Έχει επενδύσει πολύ στην ελληνοαμερικανική στρατηγική σχέση. Αλλά έχουμε μπει πια σε μια περίοδο κατά την οποία δεν αρκεί να λες ότι «ανήκω στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ανήκω στο ΝΑΤΟ και έχω μια ισχυρή ελληνοαμερικανική συνεργασία» για να δώσεις απάντηση στα προβλήματά σου. Τα προβλήματα έχουν καταστεί ακόμη πιο πολύπλοκα. Είμαστε συνεχώς υποχρεωμένοι να λάβουμε υπόψη μας και πολλές άλλες παραμέτρους.

Νομίζω όμως ότι η πρώτη παράμετρος στην οποία πρέπει να «επενδύσουμε» είναι οι εσωτερικές πολιτικές προϋποθέσεις άσκησης της εξωτερικής πολιτικής. Τα προβλήματα ξεκινούν εδώ, στο εσωτερικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος και στο εσωτερικό του ελληνοκυπριακού πολιτικού συστήματος. Δεν υπάρχει λύση για το Κυπριακό αν δεν συμφωνήσει η ελληνοκυπριακή κοινωνία και το ελληνοκυπριακό πολιτικό σύστημα. Και δεν μπορούμε να πάρουμε μεγάλες πρωτοβουλίες σε κανένα θέμα εμείς ως Ελληνική Δημοκρατία εάν δεν έχουμε διαμορφώσει τις εσωτερικές προϋποθέσεις.

Η πολιτική μας τα 50 αυτά χρόνια είναι μια πολιτική ευκρινής, σταθερή και αρκετά συναινετική, τουλάχιστον στις γενικές της γραμμές. Έχω πει πολλές φορές στο παρελθόν ότι αυτή η πολιτική συγκροτήθηκε σταδιακά από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και τον Ανδρέα Παπανδρέου. Ο ένας αποτελεί στην πραγματικότητα τη συνέχεια του άλλου. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης και ο Κώστας Σημίτης προσθέτουν πολύ σημαντικές παραμέτρους, αλλά ο άξονας είχε ήδη διαμορφωθεί. Αυτός ο άξονας είναι σταθερός, αλλά δεν είναι πλήρης. Η δε δήλωση ότι «πιστεύουμε στην ισχύ του διεθνούς δικαίου» δεν συνιστά

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΛΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΑΝ ΔΕΝ ΣΥΜΦΩΝΗΣΕΙ Η ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΑΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

εθνική στρατηγική. Είναι μία από τις παραμέτρους της εξωτερικής μας πολιτικής, αλλά δεν είναι ολοκληρωμένη εθνική στρατηγική.

Αρα, πρέπει τώρα να δούμε πώς μπορούμε να τοποθετήσουμε όλα αυτά τα προβλήματα στα νέα συμφραζόμενα, τα οποία είναι ασαφή, διότι δεν ξέρουμε πώς θα διαμορφωθεί η Δύση ως στρατηγική οντότητα μετά την

εκλογή Τραμπ, δεν ξέρουμε τι θα γίνει με το ίδιο το ΝΑΤΟ. Δεν ξέρουμε αν θα αντέξει στις πιέσεις αυτές ως πολιτική οντότητα η αμύχνη και υπνοβατούσα Ευρώπη, η οποία διέρχεται και κρίση ηγεσίας. Και πρέπει να δούμε πώς διαμορφώνεται ο ρόλος της Τουρκίας στην ευρύτερη περιοχή, άρα χρειαζόμαστε μια τουρκολογική ανάλυση πολύ πιο σύνθετη και απαιτητική από αυτήν που περιορίζεται μόνον στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και στο Κυπριακό.

Για το Κυπριακό τα πράγματα είναι δυστυχώς επίμονα. Εξακολουθούμε να έχουμε την κατοχή του βόρειου τμήματος, την παρουσία των ενόπλων δυνάμεων της Τουρκίας και τους εποίκους. Από την άλλη μεριά έχουμε ένα κεκτημένο, το οποίο δεν έχουμε ίσως αξιολογήσει όσο πρέπει. Το Σχέδιο Ανάν, που απερρίφθη πανηγυρικά, άφησε πίσω του ένα κεκτημένο, που είναι η αναγνώριση της αυτοδιάθεσης διά δημοψηφίσματος. Αρα, οποιοδήποτε σχέδιο λύσης έχει σημασία μόνον εάν μπορεί να γίνει τελικά αποδεκτό με δημοψήφισμα από τον κυπριακό λαό, από τις δύο κοινότητες – προφανώς και από την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Εάν δεν μπορεί να γίνει αυτό, δεν έχουμε σχέδιο, άρα δεν έχουμε στρατηγική. Η στρατηγική μας εξαρτάται από την απάντηση στο ερώτημα εάν μπορούμε να επεξεργαστούμε σχήμα εντός των αποφάσεων του ΟΗΕ, εντός του διεθνούς δικαίου και εντός του ευρωπαϊκού κεκτημένου, το οποίο να γίνει δεκτό από την άλλη πλευρά και εντέλει να γίνει δεκτό με δημοψήφισμα και από τις δύο πλευρές. Αντιλαμβάνεται κανείς πόσο απαιτητικό είναι αυτό και πόσο πολύπλοκο!

Στα ελληνοτουρκικά επίσης έχουμε πράγματι σε αυτή την περίοδο αποφύγει, όπως ήδη ανέφερα, τα μείζονα επεισόδια, ιδίως τα 23 χρόνια διακυβέρνησης του Ερντογάν, αλλά έχει διευρυνθεί ο κατάλογος των μονομερών τουρκικών διεκδικήσεων. Πρέπει, λοιπόν, να κάνουμε έναν ισολογισμό τώρα, να δούμε πώς λειτούργησε ο χρόνος τα 50 αυτά χρόνια. Ο χρόνος λειτούργησε υπέρ

ημών ή κατά ημών στα ελληνοτουρκικά και στο Κυπριακό; Υπάρχουν προφανή κεκτημένα, σημεία στα οποία ο χρόνος λειτούργησε υπέρ ημών, τα μνημόνευσα σχεδόν όλα προηγουμένως, αλλά υπάρχουν και σημεία στα οποία ο χρόνος έχει λειτουργήσει εναντίον ημών.

Άρα, αυτό που λέμε πολύ συχνά, «αφήστε τον χρόνο να περάσει, υπάρχει ένα status quo, το οποίο δεν θα χειροτερέψει», δεν αληθεύει. Δεν μπορούμε να είμαστε αμέριμνοι χρονικά. Άλλωστε, χωρίς τη χρονική παράμετρο δεν υπάρχει στρατηγική, δεν υπάρχει εξωτερική πολιτική. Όμως, εκτός από την παράμετρο του χρόνου, μεγάλη σημασία έχουν η παράμετρος της συνείδησης της Ιστορίας και η παράμετρος της συναίνεσης, αλλά μιας συναίνεσης που πηγαίνει πέρα από τις αυτονόητες γενικολογίες. Αλλιώς, όταν είμαστε γενικόλογοι, έστω και συναινετικοί, είμαστε στην πραγματικότητα αμυντικοί, δηλαδή αποφεύγουμε να διασταυρωθούμε με το πρόβλημα, το αφήνουμε για τον επόμενο. Και αυτό τελικά έχει κόστος, γιατί τώρα πια ο χρόνος κυλά πάρα πολύ γρήγορα, έχει πυκνωθεί ο ιστορικός χρόνος και ως εκ τούτου πρέπει να μιλήσουμε με άλλους, πιο απαιτητικούς όρους.

Το θέμα του ΟΑΣΕ αποτελεί ένα ενδιαφέρον, επίκαιρο και χαρακτηριστικό παράδειγμα. Πράγματι, ανελήφθη πρόσφατα μια ελληνοτουρκική πρωτοβουλία για δύο υποψηφιότητες στον ΟΑΣΕ. Στον ΟΑΣΕ μετέχει και η Ρωσία – δεν μετέχει πουθενά αλλού τώρα στην Ευρώπη, έχει αποβληθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης και προφανώς δεν μετέχει στο ΝΑΤΟ. Η κοινή αυτή πρωτοβουλία μάς φέρνει στην καταστατική στρατηγική του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Το επαναστατημένο ελληνικό έθνος είχε διατυπώσει προς τις τότε μεγάλες δυνάμεις τη θεωρία ότι χρειάζεται ένα σύγχρονο, έστω μικρό, αλλά με ζωτική δύναμη, κράτος που αποσπάται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία παρακμάζει, ώστε από κοινού με την Οθωμανική Αυτοκρατορία να ανακόπτει τη ρωσική κάθοδο στις θερμές θάλασσες. Με την ίδια θεωρία το 1952 η Τουρκία και η Ελλάδα, μετά τον εμφύλιο πόλεμο, εντάχθηκαν στο ΝΑΤΟ από κοινού, στην πρώτη διεύρυνση της συμμαχίας. Το γεωγραφικό πλαίσιο είναι πάντα το ίδιο.

Το ερώτημα στο οποίο καλούμαστε να απαντήσουμε είναι το ποια Τουρκία θα προτιμούσαμε. Θα προτιμούσαμε μια Τουρκία που δεν υπάρχει, ώστε να βρεθούμε εμείς αντιμέτωποι με αυτό που αντιμετωπίζει η Τουρκία στα ανατολικά της σύνορα, τα οποία, σημειωτέον, διευθετήθηκαν με τη Συνθήκη της Λωζάννης; Η τύχη της Συρίας, για παράδειγμα, ρυθμίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάννης, στην οποία εμείς αναφερόμαστε μόνο ως προς τις διμερείς

σχέσεις με την Τουρκία. Θα προτιμούσαμε, λοιπόν, να μην υπάρχει αυτή η Τουρκία και να είμαστε εμείς αντιμέτωποι με τα προβλήματα των ανατολικών της συνόρων; Και δεύτερον και σημαντικότερο, εντέλει τι προτιμούμε; Μια Τουρκία η οποία, παρά τον εξαιρετισμό, παρά τις αποκλίσεις, παρά τις αντιφάσεις, παραμένει δυτική και νατοϊκή εντέλει, και επενδύει στη σχέση της με τις Ηνωμένες Πολιτείες; Ή μια Τουρκία η οποία κόβει τα δεσμά με τη Δύση (ό,τι σημαίνει αυτό τώρα) και γίνεται ένα κράτος που διεκδικεί τον περιφερειακό του ρόλο ως αντι-δυτικό και δεν οριοθετείται από καμία δυτική στρατηγική και ταυτότητα; Νομίζω ότι το ερώτημα απαντάται εύκολα. Εμείς προτιμούμε μια Τουρκία εντέλει εντός δυτικών ορίων, μια Τουρκία η οποία αντιμετωπίζει αυτή τα ανατολικά προβλήματα και παρεμβάλλεται ως ένα πολύ μεγάλο buffer σε σχέση με την Ελλάδα, μια Τουρκία η οποία εν πάση περιπτώσει θεωρεί ότι πρέπει να κινείται εντός αυτών των διεθνών οργανισμών που είναι είτε δυτικοί είτε πάντως δυτικοκεντρικοί. Γιατί ο ΟΑΣΕ δεν είναι δυτικός, είναι δυτικοκεντρικός. Άρα, είχε ένα νόημα αυτό το οποίο έγινε.

Από εκεί και πέρα εμείς θα αντιμετωπίζουμε την κρίση στη Μέση Ανατολή και τον πόλεμο στην Ουκρανία υπό το πρίσμα του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών σχέσεων ή με ευρύτερα κριτήρια; Ο κατάλογος των δικών μας θεμάτων εξωτερικής πολιτικής έχει δύο θέματα: ελληνοτουρκικά και Κυπριακό. Της Τουρκίας έχει πάρα πολλά, και το κρισιμότερο θέμα ασφάλειας που αντιμετωπίζει δεν είναι τα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό. Ενώ για εμάς αυτό είναι το μόνο θέμα ασφάλειας.

Γίνεται έντονη συζήτηση τώρα για τις αμυντικές δαπάνες των κρατών-μελών του NATO. Ο Πρόεδρος Τραμπ θέτει το ζήτημα των αμυντικών δαπανών με οξύ τρόπο. Οι αμυντικές δαπάνες είναι εθνικές, όμως αθροίζονται ως δαπάνες του NATO. Εμείς λέμε ότι οι αμυντικές μας δαπάνες καλύπτουν το 2% του ΑΕΠ. Όμως, είναι αμυντικές δαπάνες έναντι της τουρκικής απειλής. Το NATO μιλά για δαπάνες προσανατολισμένες στη ρωσική απειλή, η οποία δεν ξέρω αν θα εξακολουθεί να θεωρείται τέτοια από τη νέα αμερικανική διοίκηση, ή σε μια απειλή η οποία μπορεί να είναι ασύμμετρη, όπως η απειλή μιας πολυμορφικής τρομοκρατίας. Πρόκειται για μία άλλη αντίληψη. Εμείς αποκλίνουμε εδώ, διότι η αμυντική προτεραιότητα είναι δική μας, δεν είναι ούτε δυτική ούτε νατοϊκή. Εδώ εντοπίζεται η στρατηγική μοναξιά μας, και αυτό πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη.

Όλα αυτά πρέπει να βρούμε έναν τρόπο να τα συζητήσουμε, διότι έχουμε επαναπαυθεί σε ορισμένα αυτονόητα, σε ορισμένα στερεότυπα, τα οποία έχουν

κυριαρχήσει την πεντηκονταετία αυτή. Αυτά μας πήγαν αρκετά καλά, έχουμε ένα κεκτημένο της περιόδου της Μεταπολίτευσης, αλλά δεν μπορούν να μας πάνε παραπάνω, δεν μπορούμε να κάνουμε το απαιτούμενο περαιτέρω βήμα.

Κατ' αρχάς, έχουμε προβλήματα στο να κατανοήσουμε την τυπολογία των θεμάτων που τίθενται μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Υπάρχουν θέματα κυριαρχίας. Τα θέματα κυριαρχίας δεν συζητούνται, δεν τελούν υπό διαπραγμάτευση. Εγώ ο ίδιος έχω υπογράψει στις 15 Ιανουαρίου 2015 τις δηλώσεις δικαιοδοσίας για το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και το Διεθνές Δικαστήριο του Δικαίου της Θάλασσας στο Αμβούργο και έχω εξαιρέσει τα ζητήματα κυριαρχίας και ασφάλειας, διότι θα μπορούσε με τις προηγούμενες δηλώσεις να οδηγηθούμε μονομερώς ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Τώρα τα πάντα πρέπει να περάσουν από ένα *compromis*, από ένα συνυποσχετικό. Θέλω να ευχαριστήσω και τον Κώστα Καραμανλή, που ανέφερε αυτή την πράξη της κυβέρνησης Σαμαρά-Βενιζέλου, την οποία οργάνωσα, σχεδίασα και εκτέλεσα με την υπογραφή μου, παραμονές των εκλογών του Ιανουαρίου 2015.

Υπάρχει ο δεύτερος κατάλογος θεμάτων, θα έλεγα τα πιο χαλαρά θέματα, για να πάω στην άλλη άκρη, που είναι οι διοικητικές αρμοδιότητες – θέματα που έχουν σχέση με τη διαχείριση του FIR Αθηνών, με την έρευνα και διάσωση από αεροπορικά ή θαλάσσια ατυχήματα. Αυτά δεν είναι θέματα κυριαρχίας ούτε κυριαρχικών δικαιωμάτων. Είναι αποφάσεις διεθνών οργανισμών, είναι διοικητικές αρμοδιότητες οι οποίες μπορούν να διευθετηθούν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, με κριτήριο την εθνική ασφάλεια και τη συμμετοχή μας στο ΝΑΤΟ. Πρέπει να σας πω ότι τα περιβόητα *Luns rules* (δόγμα Λουνς) και τα *Aegean guidelines*, που στοιχειώνουν την ελληνική αμυντική πολιτική, γιατί είναι περιορισμοί στον ρόλο μας μέσα στο ΝΑΤΟ, δεν ισχύουν σε περίοδο πολέμου, ισχύουν μόνον σε περίοδο ασκήσεων. Το 2011, όταν το ΝΑΤΟ διεξήγε πολεμικές επιχειρήσεις στη Λιβύη, ως Υπουργός Αμυνας ενέταξα τη Λήμνο στον σχεδιασμό του ΝΑΤΟ. Στον στρατιωτικό σχεδιασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου δεν μετέχει η Τουρκία, δεν είχαμε εντάξει τη Λήμνο, την εντάξαμε το 2011.

Υπάρχει και ο τρίτος κατάλογος, που είναι τα κυριαρχικά δικαιώματα. Τα κυριαρχικά δικαιώματα είναι πρωτίστως οι δύο γνωστές θαλάσσιες ζώνες, της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, που ταυτίζονται γεωγραφικά σε θάλασσες όπως η Μεσόγειος. Εκεί έχουμε από το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας υποχρέωση διαβούλευσης, διαπραγμάτευσης και, αν δεν βρεθεί λύση, προσφυγής σε διε-

θνή δικαιοδοσία, εν προκειμένω στη Χάγη, ας πούμε, αν όχι στο Αμβούργο. Τι καινούριο υπάρχει από το 2013 στις διερευνητικές ελληνοτουρκικές επαφές; Πρώτον, προσθέσαμε την ΑΟΖ. Η ΑΟΖ ως έννοια δεν υπήρχε μέχρι το 2013 στον διάλογο. Δεύτερον, προσθέσαμε την περιοχή που λέγεται Ανατολική Μεσόγειος, καθώς μέχρι το 2013 μιλούσαμε με όρους Αιγαίου. Η ζωτική περιοχή που είναι η Ανατολική Μεσόγειος και η οποία έχει σημασία στρατηγική, καθώς και ενεργειακή, δεν υπήρχε. Τρίτον, θέσαμε το ερώτημα, εάν κάποτε καταλήξουμε σε διεθνή δικαιοδοσία, ποιος είναι ο κανόνας αναφοράς. Και η Τουρκία απαντά ότι ο κανόνας αναφοράς είναι το *corpus* της διεθνούς νομολογίας. Το *corpus* της διεθνούς νομολογίας είναι περίπου 30 αποφάσεις, ξέρουμε για τι μιλάμε, δεν μιλάμε για κάτι απροσδιόριστο. Οι κρίσιμες είναι περίπου οι 10 από τις 30.

Βεβαίως, το ζήτημα που προτάσσεται, και το οποίο είναι ζήτημα κυριαρχίας, είναι τα εθνικά χωρικά ύδατα. Κατ' αρχάς, προσδιορίζουμε την ΑΟΖ και την υφαλοκρηπίδα από τις γραμμές βάσης και όχι από το τέλος των χωρικών υδάτων. Άρα έχει μεγάλη σημασία το κλείσιμο των κόλπων και η χάραξη ευθειών γραμμών βάσης. Όμως, έχουμε συνάψει συμφωνίες με την Ιταλία και την Αίγυπτο, με αυτές να έχουν 12 μίλια χωρικά ύδατα και εμείς 6. Κάναμε το σχέδιο συμφωνίας που δεν κυρώθηκε με την Αλβανία, με αυτήν να έχει 12 ναυτικά μίλια κι εμείς 6.

Πρέπει να δούμε πώς αποτυπώνεται στον χάρτη τώρα η κατάσταση. Μετά την οριοθέτηση με την Ιταλία κάναμε μερική επέκταση των χωρικών μας υδάτων στο Ιόνιο. Στο Αιγαίο Τουρκία και Ελλάδα έχουμε χωρικά ύδατα 6 μιλίων. Η Ελλάδα διαθέτει τη μεγαλύτερη ακτογραμμή. Στην Ανατολική Μεσόγειο έχουν όλοι χωρικά ύδατα 12 μιλίων, ενώ εμείς στο μεγαλύτερο μέρος 6 και σε ένα μόνον σχετικά μικρό μέρος έχουμε 12.

Ακόμη πιο σημαντικό θέμα είναι ότι τα νησιά έχουν πλήρη θαλάσσια κυριαρχία. Έχουν δηλαδή πλήρη χωρικά ύδατα, καθώς και τις δικές τους ζώνες υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ. Το πόση επήρεια έχουν σε αυτές τις δύο ζώνες, θα το πει τελικά το δικαστήριο. Αλλά επί της αρχής έχουν όλες τις θαλάσσιες ζώνες. Μπορούμε να υποχωρήσουμε από αυτή τη θέση; Σε καμία περίπτωση. Μπορούμε να αποδεχθούμε τη θεωρία των «γκρίζων ζωνών» και αμφισβητήσεις ως προς την κυριαρχία σε σχέση με κάποια νησιά που ανήκουν στην ελληνική επικράτεια; Προφανώς όχι!

Όμως, όλο αυτό το σκηνικό είναι ένα από τα πολλά κεφάλαια της διεθνούς και της περιφερειακής κατάστασης. Δεν μπορεί να εστιάζουμε μόνον σε αυτά,

παρότι αυτά είναι για εμάς τα ζωτικά. Άρα, εάν θέλουμε να έχουμε μια θέση η οποία βγάζει νόημα και είναι πράγματι η θέση μιας χώρας ευρωπαϊκής, νατοϊκής, φιλοαμερικανικής, δυτικής, πρέπει όλα αυτά να τα εντάσσουμε στα συμφραζόμενα. Τα συμφραζόμενα είναι πολύπλοκα, ασαφή και επικίνδυνα. Και το κυρίως θέμα μας είναι επίσης πιο πολύπλοκο απ' ό,τι φαίνεται διά γυμνού οφθαλμού. Επειδή δεν καταλαβαίνουμε ίσως τις λεπτομέρειες, τοποθετούμαστε ρητορικά, συναισθηματικά και ανολοκλήρως, ατελώς. Διότι όταν συνθηματολογείς και συντάσσεις πίσω από μια ρητορική δήλωση προθέσεων, δεν κάνεις πολιτική. Για να κάνεις πολιτική, χρειάζεται ιστορικότητα, γνώση και πατριωτισμός, ενεργός και πραγματικός, όχι δηλωτικός και ρητορικός. Πώς τον κατακτάμε αυτόν τον πατριωτισμό; Με πραγματική συναίνεση, με διάλογο που καταλήγει σε συμπεράσματα πέραν των τετριμμένων, τα οποία αποτελούν εντέλει υπεκφυγή ενώπιον της παγκόσμιας πολυπλοκότητας.

Θα ήθελα εδώ να διατυπώσω, πρώτον, μία αισιόδοξη και συμπεριληπτικού χαρακτήρα παρατήρηση. Εισπράττω τη συζήτηση αυτή ως θετική και με προοπτική, διότι κατά βάθος, εάν αφαιρέσει κανείς τις λεπτομέρειες ή στιγμές οξύτητας ύφους, υπάρχει συμφωνία σε όλους τους στρατηγικούς στόχους· υπάρχει συμφωνία σε σχέση με την Τουρκία, σε σχέση με το Κυπριακό, σε σχέση με τον ρόλο της Ελλάδας στα Βαλκάνια, στη Μέση Ανατολή. Αυτό είναι ένα εξαιρετικά πολύτιμο κεκτημένο της ύστερης Μεταπολίτευσης, το οποίο πρέπει να αξιοποιήσουμε.

Δεύτερον, όσον αφορά την κοινή γνώμη, ακόμη και στην πιο ισχυρή χώρα του κόσμου, τις Ηνωμένες Πολιτείες, η εσωτερική πολιτική επηρεάζει καθοριστικά την εξωτερική πολιτική. Η δημοκρατία επιβάλλει να συνδέουμε τους εσωτερικούς πολιτικούς συσχετισμούς, δηλαδή την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, με την άσκηση εξωτερικής πολιτικής. Από την άλλη μεριά, πράγματι δημοσκοπικά η κοινή γνώμη θέλει ασφάλεια, θέλει αποφυγή εντάσεων. Τα ζητήματα όμως εξωτερικής πολιτικής είναι ταυτοτικού χαρακτήρα. Όταν εμφανίζονται κρίσεις οι οποίες δεν οφείλονται στην εξωτερική πολιτική, αλλά στην οικονομική πολιτική, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τη λειτουργία των θεσμών, ο λαϊκισμός, που απλουστεύει και δημαγωγεί και προβάλλει μια παθογενή ταυτοτική αντίληψη, χρησιμοποιεί ως όχημα τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και ιστορικής συνείδησης προκειμένου να δημιουργήσει προβλήματα ομαλής λειτουργίας της δημοκρατίας, η οποία είναι μία δημοκρατία φοβική, μία δημοκρατία που φοβάται τον εαυτό της και τα εκλογικά αποτελέσματα. Πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί από την άποψη αυτή, όχι

ΟΤΑΝ
ΣΥΝΘΗΜΑΤΟΛΟΓΕΙΣ
ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΣΣΕΣΑΙ
ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΜΙΑ
ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΔΗΛΩΣΗ
ΠΡΟΘΕΣΕΩΝ,
ΔΕΝ ΚΑΝΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.
ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΝΕΙΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ, ΓΝΩΣΗ
ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ,
ΕΝΕΡΓΟΣ ΚΑΙ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ,
ΟΧΙ ΔΗΛΩΤΙΚΟΣ
ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΟΣ

λόγω των τωρινών δεδομένων, αλλά λόγω μιας υπέρπουσας δυναμικής, η οποία πρέπει να ληφθεί και αυτή υπόψη.

Σε σχέση, τέλος, με τα τεχνικά θέματα, είχα την ευκαιρία να μετάσχω σε έναν πολύ ουσιώδη διάλογο όταν συνήφθησαν οι συμφωνίες με την Αίγυπτο και την Ιταλία και έχω δημοσιεύσει μια μικρή επιστημονική μελέτη που αναλύει τις δύο συμφωνίες. Μπορούμε να πούμε το ένα ή το άλλο αρχίζοντας από το 1977, να αναφέρουμε στοιχεία που αφορούν τους παλαιούς αναλογικούς χάρτες, την ανακατανομή της επήρειας σημαντικών νησιών. Αλλά σημασία έχει το γεγονός ότι αυτές οι δύο συμφωνίες υπάρχουν. Το ερώτημα που θα έθετα, αν θέλαμε η συζήτηση αυτή να έχει

μια προοπτική, είναι κατά πόσο αυτές οι δύο συμφωνίες επηρεάζουν ως προηγούμενα τον διάλογο που επιβάλλεται να διεξαχθεί σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο ως προς την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Εάν θέλουμε να είμαστε τεχνικά προετοιμασμένοι, πρέπει να το δούμε αυτό με σοβαρότητα. Δεν είναι κάτι για δημόσια συζήτηση – η επικεφαλίδα μόνον είναι ανακοινώσιμη. Πρέπει να καταγράψουμε με πάρα πολύ μεγάλη προσοχή το κεκτημένο των δύο αυτών συμφωνιών και να δούμε πώς μπορεί να επηρεάσει τη διαβούλευση με την Τουρκία και, αν κάποτε φθάσουμε πράγματι σε μια δικαιοδοτική κρίση, πώς θα επηρεάσει τη δικαιοδοτική κρίση. Και πρέπει να είμαστε έτοιμοι από την πλευρά αυτή. Αυτό θα ήταν, κατά τη γνώμη μου, μια σοβαρή και υπεύθυνη στάση του ελληνικού πολιτικού συστήματος.

Το μεγαλείο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι ότι σε στιγμές κρίσης, όπως για παράδειγμα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, το πολιτικό σύστημα, δηλαδή το σύστημα των πολιτικών αντιπροσώπων, ανέλαβε ευθύνες οι οποίες είχαν πολύ μεγάλο πολιτικό κόστος, σε αντιπαράθεση με

τον δήμο, σε αντιπαράθεση με την πλατεία, σε αντιπαράθεση με την κοινή γνώμη. Αυτό μπορεί και πρέπει να γίνεται σε κάποιες κρίσιμες στιγμές. Επειδή όμως εντέλει ο τελικός κριτής είναι η Ιστορία και ο μακρύς ιστορικός χρόνος, πρέπει να έχουμε διαμορφώσει τις προϋποθέσεις ώστε η κρίση της Ιστορίας να μην είναι αντίθετη προς τις αποφάσεις της δημοκρατίας. Όπως λέω πάντοτε, η δημοκρατία κινείται μεταξύ συγκυρίας και ιστορίας. Και αυτό επηρεάζει και την εξωτερική πολιτική. Η εξωτερική πολιτική είναι η κατεξοχήν πολιτική που δεν μπορεί να είναι συγκυριακή, γιατί πρέπει να είναι ιστορική. Αλλά για να ασκείς εξωτερική πολιτική, θέλεις μια δημοκρατική εντολή, η οποία είναι συγκυριακή. Και αυτό είναι το πρόβλημα που έχουμε πάντοτε να αντιμετωπίσουμε.

